

ГЕНДЕРНО-ВІКОВА ОПОСЕРЕДКОВАНІСТЬ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті висвітлено актуальну проблему етнічної ідентичності у гендерному прояві. Етнічна ідентичність понятійно та змістовно взаємопов'язана з феноменами національної ідентичності, етнічної самосвідомості. Розглянуте поняття етнічної ідентичності має значну кількість трактувань. Відповідно до найпоширенішого вона є складовою соціальної ідентичності особистості. Вивчено, що етнічна ідентичність має власні механізми формування, такі як наслідування, примус та вільний вибір. Проаналізовано вікову динаміку етнічної ідентичності та взаємозв'язок гендеру і визначеного психологічного феномену. Визначено, що типи етнічної ідентичності у респондентів з різними типами статево-рольової поведінки достовірно відрізняються. Особливо виражені відмінності у осіб маскулінним та недиференційованим типами.

Ключові слова: *гендер, етнічна ідентичність, індивідуальнотипологічні особливості, нація, народ, етнос.*

Постановка наукової проблеми

Психічні якості, форми прояву національних особливостей характеру, власної приналежності певній спільноті, та відчуття своєї ролі в житті та в суспільстві набувають особливого значення в період становлення сучасної української державності.

Процес формування етнічної ідентичності відбувається одночасно з періодом історичного розвитку етносу і проявляється через відчуття належності до певної етнічної спільноти. Найчастіше етнічну ідентичність розглядають як результат когнітивно-емоційного процесу самоусвідомлення людиною себе як представника конкретного етносу та певний ступінь ототожнення з цим етносом і відособлення від інших етносів [4]. Одним з проблемних питань, пов'язаним з такими тенденціями є питання про формування та трансформацію етнічної ідентичності в підлітковому, студентському віці. Значимість таких досліджень обумовлена тим, що саме в ці періоди особливо інтенсивно відбуваються формування етнічної ідентичності та її становлення. Водночас, актуальність таких досліджень зумовлена особливою значущістю вивчення феномену гендерної та етнічної ідентичності в зв'язку відсутністю основоположних робіт, в яких гендерна концепція була б пов'язана саме з особливостями етнічної самосвідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням проблеми етнічної та національної ідентичності привертав увагу різних дослідників. В зарубіжній науці цей феномен вивчався переважно в руслі соціальної і культурної антропології та психології з різних теоретико-методологічних позицій (З. Фрейд, Е. Еріксон, К. Юнг, А. Ватерман, Дж. Колеман, Дж. Марсія, Е. Дюркгейм, Ф. Барт, В. Дуаз, Г. Кон, В. Коннор, М. Мід, Е. Сміт, С. Страйкер, Г. Теджфел, Дж. Тернер, М. Барретт та ін.). Теоретичний аналіз різних концептуальних підходів до вивчення ідентифікаційної проблематики показує, що ідентичність є результатом процесу ідентифікації, яка найчастіше розглядається як процес уподібнення, ототожнення себе (або своєї референтної групи) з кимось або чимось. Науковці А.Ф.Дашдиміров, Є.Г. Александриков, С.О. Токарев, О.І.Філіпова вивчають аспекти етнопсихологічного змісту окресленої проблематики. Т.Г. Стефаненко, Г.У. Солдатова, В.Г. Крисько, Н.М.Лебедева, Н.Л. Іванова, В.Ю. Хотинець займаються вивченням психологічного аспекту прояву етнічної та національної ідентичності.

Сукупність соціальних ролей та внутрішні самовідчуття особистості в призмі приналежності до культурних визначень чоловічості та жіночості, отримало назву – гендерної ідентичності. Вивченням данної проблеми в різні часи займалися такі вчені як: Т.В.Говорун, О.М. Кікінежді.І.С. Кон, А. Бек,С. Бем, Е. Іглі, У. Мітчел, А. Раш, С. Томпсон, К. Хелверстон.

С. Бем, У. Мітчел, К. Хелверсон висловлюють думку, згідно якої гендерні схеми та традиційні ролі значно обмежують статево-рольову поведінку, а маскулінні та фемінні моделі мають інтегруватися у збалансоване утворення – андрогінну модель поведінки, яка є психологічно більш досконалою та більш успішною у різних сферах діяльності. У теорії соціальних ролей Е. Іглі вказує, для того щоб бути прийнятими у суспільстві, чоловіки і жінки повинні поводитись конгруентно своїй гендерній ролі, тобто сукупності стереотипних очікувань, які суспільство висуває конкретному індивіду як представникові певної статі[6].

Розгляд окреслених явищ вказав на потребу у вивченні взаємозв'язку гендеру і етносу як соціальних явищ. Адже гендерна і етнічна ідентичність проявляються у формуванні стереотипів жіночої та чоловічої моделей поведінки, у тому, як особистість адаптується до умов праці у новому етнокультурному середовищі, гендерні особливості взаємопов'язані з типом етнічної ідентичності.

Мета статті – розкрити взаємозв'язок етнічної ідентичності з гендерними та віковими особливостями особистості.

Основний виклад матеріалу

Формування гендерної ідентичності відбувається в результаті складної взаємодії біологічно та соціально обумовлених чинників і

є складовою соціалізації особистості, передбачаючи само ідентифікацію з певною статтю[2]. Підлітковий та юнацький вікові періоди характеризуються особливостями розвитку і становлення гендерної ідентичності особистості, утворюючи складний та багатоаспектний вектор розвитку особистості. Процес становлення етнічної ідентичності також є тривалим та складним, взаємопов'язаним з соціальною ситуацією розвитку особистості, особистісними новоутвореннями та іншими чинниками. Визначено, що перші ознаки етнічної ідентичності спостерігаються вже у чотирирічних дітей, а процес змін в набутій етнічній ідентичності може тривати все життя.

Для дітей дошкільного віку властиві складні етнічні знання, відсутність їх систематизації. Надалі, у молодшому шкільному віці діти починають все більше розрізняти власну етнічну приналежність. І саме у підлітковому віці постає питання етнічного самовизначення, відбувається конструювання етнічного світогляду.

Період юнацтва є остаточною у становленні етнічної ідентичності, відбувається мотивований вибір етнічної приналежності. Проте юнацький вік не свідчить про завершення будь-яких змін в етнічній ідентичності. Починаючи зі студентських років і надалі, протягом життя, набута етнічна ідентичність зазнає змін, залежно від змін, які відбуваються в особистому житті людини та в соціумі в цілому[3].

Гендерна і етнічна ідентичність проявляються у формуванні стереотипів жіночої та чоловічої моделей поведінки, у тому, як особистість адаптується до умов праці у новому етнокультурному середовищі, гендерні особливості взаємопов'язані з типом етнічної ідентичності[4]. Наукове дослідження гендерно-вікових аспектів етнічної ідентичності є актуальним та маловивченим у психологічній науці. Наводимо результати проведеного нами емпіричного дослідження.

В дослідженні брали участь учні Корюківської ЗОШ I-III ступенів №1 (віком від 13 до 15 років) та студенти Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (віком 18 до 20 років).

Кількісно кожна група респондентів склала 50 осіб. Загальна вибірка кількісно становить 100 осіб.

В ході дослідження були використані наступні методики : тест «Хто Я?» (М.Кун, Т. Макпартленд); статеворольовий опитувальник (С.С. Бем); опитувальник етнічної ідентичності (Дж. Фінні); опитувальник «Типи етнічної ідентичності» (Г.У. Солдатова, С.В.Рижова).

Отримані результати та їх аналіз.

За загальним показником рівня етнічної ідентичності та її окремих компонентів (когнітивного та афективного), результати розподілились наступним чином

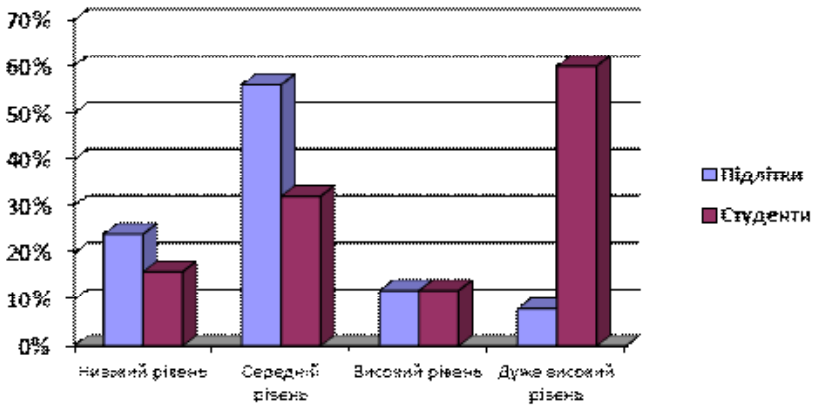

Рис.1 Виразність когнітивного компоненту етнічної ідентичності

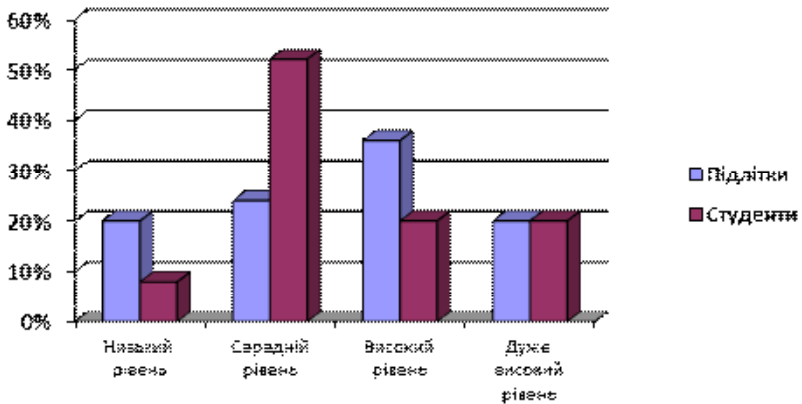

Рис. 2 Виразність афективного компоненту етнічної ідентичності

Таким чином, серед студентів кількість респондентів, які мають високий показник виразності когнітивного компоненту етнічної ідентичності набагато більша, порівняно з підлітками. В той самий час, серед учнів значно більше тих респондентів, які мають високий рівень вираженості афективного компоненту етнічної ідентичності.

За показниками виразності загального рівня етнічної ідентичності визначено, що серед учнів, порівняно зі студентами, переважає кількість тих, які мають середній та високий рівні етнічної ідентичності, разом з тим, серед студентів кількісний показник тих, хто має дуже високий рівень етнічної ідентичності є дещо вищим, порівняно з респондентами підліткового віку.

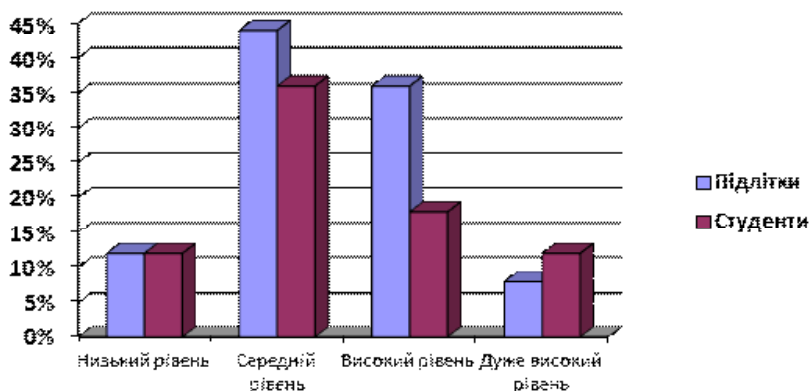

Рис.3. Загальний рівень етнічної ідентичності

Результати за методикою «Хто Я?» свідчать про те, що серед всіх респондентів кількість тих, які не мали етнічних самохарактеристик більша, порівняно з тими, хто їх має. Таким чином, незважаючи на те, що події, які зараз відбуваються в Україні мали б сприяти підвищенню кількості молодих людей, які мають розвинену етнічну ідентичність, але в результаті проведеного нами дослідження ми виявили зворотні тенденції. Це свідчить про те, що чинників, які визначають наявність у людини розвиненої етнічної ідентичності досить багато, і вони не зводяться лише до подій, які відбуваються всередині країни.

Проаналізуємо результати первинної обробки за визначенням гендерних характеристик. Отже, кількість респондентів, які мають недиференційовані статево-рольові характеристики становить 16% в обох вибірках. Разом з тим, серед підлітків більше респондентів з маскулініними характеристиками, а серед студентів – з андрогенними. Можна зробити припущення, що такі результати також пояснюються підлітковим максималізмом, а в юнацькому віці немає такої жорсткої категоризації, і оцінки гендерної приналежності наближаються до середніх (андрогінних). Те, що серед студентів значно більше представників фемінінних гендерних характеристик пояснюємо тим, що у вибірці студентів більше респондентів жіночої статі, порівняно з учнями.

Результати дослідження типів ідентичності вказало на суттєві відмінності за визначеними шкалами між підлітками та студентами спостерігаються в тому, що серед підлітків більше респондентів, які мають виражену етнічну індиферентність; натомість більшість студентів мають низький її рівень.

Результати за шкалами, що відображають ситуацію гіперідентичності: етнічний егоїзм, ізоляція та фанатизм наступні: респондентів з дуже високим рівнем етнічного фанатизму практично немає, що свідчить про відсутність радикальних етнічних тенденцій серед досліджуваних. Разом з тим, показник «Етнічна ізоляція», - що вказує на переконаність особистості у тому, що саме її народ переважає над іншими, ксенофобію - , виражений серед підлітків на дуже високому рівні (4%), високому рівні (4%), та серед студентів на високому рівні (8%). Найбільш виражені серед респондентів початкові тенденції гіперідентичності, а саме «Етнічний егоїзм»: підлітки (високий – 20%, дуже високий – 12%), студенти (високий рівень – 8%, дуже високий – 20%).(Див рис4.).

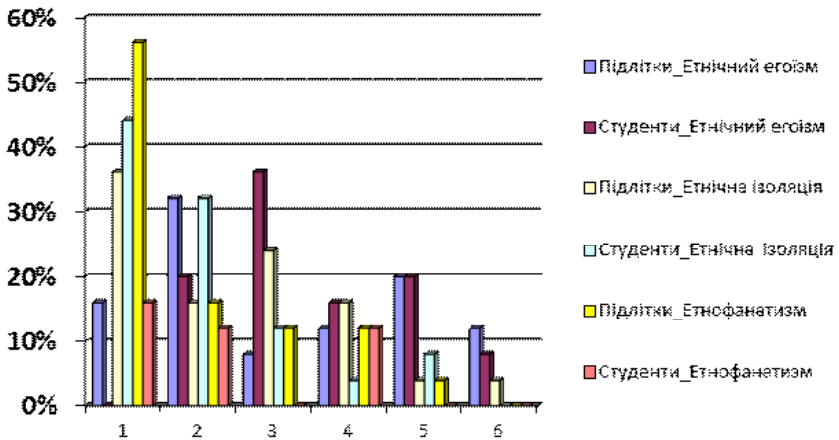

Рис. 4. Результати за шкалами гіперідентичності

В результаті вторинної математико-статистичної обробки, а саме результати кореляційного аналізу було отримано наступні показники.

За результатами тесту непараметричної статистики, Манна-Уїтні, ми остаточно визначили, що вираженість когнітивного компоненту етнічної ідентичності є вищою у студентів, порівняно зі школярами. Стосовно афективного компоненту такого взаємозв'язку не виявленого, хоч і прослідковуються деякі тенденції в цьому напрямку. Отримані результати також вказують на наявні достовірні відмінності між респондентами підліткового віку та студентами за показником «Етнічний фанатизм»: серед підлітків кількість респондентів які мають такі радикальні налаштування достовірно більша, порівняно зі студентами.

Аналіз результатів гендерного аспекту етнічної ідентичності вказав на те, що існує досить багато спільного між результатами по вибірці підлітків та студентів. Зокрема визначено, що для респондентів (підлітків і студентів) з вираженим маскуліним типом гендерно-рольової поведінки властиві розвинена етнічна ідентичність, низька етнічна індиферентність та розвинені тенденції гіперідентичності: етнічний егоїзм, ізоляція фанатизм. Для підлітків з вираженим маскуліним типом гендерно-рольової поведінки характерні, на відміну від осіб юнацького віку, розвинений афективний компонент етнічної ідентичності, та невиражений когнітивний компонент. Такі результати пояснюємо виключно віковими особливостями.

Кореляційні зв'язки за фемінінними ознаками відрізняються у підлітків та студентів. Зокрема, визначено, що фемінінні респонденти мають виражену норму етнічної толерантності. Пояснюємо це тим, що дівчата не схильні до категоричних, межових висловлювань і тенденцій, а тому і у відношенні до етносів мають помірне, позитивне ставлення. Натомість серед студентів визначено кореляцію між фемінінністю і афективною складовою етнічної ідентичності.

Кореляти андрогінного типу гендерної ідентичності також суттєво відрізняються за двома вибірками респондентів: підлітками та студентами. Зокрема визначено, що андрогінним підліткам не властива виражена етнічна ідентичність.

Значну кількість кореляційних зв'язків визначено за показником недиференційованого типу етнічної ідентичності. Спільними для обох вибірок респондентів є взаємозв'язки недиференційованого статеврольового типу поведінки з відсутністю сформованої етнічної ідентичності, вираженими етногілізмом, етнічною індиферентністю, невираженими етнічний егоїзмом, етнічною ізоляцією (у студентів ще й етнофанатизмом). Таким чином, всі ці результати вказують на те, що респонденти, які належать до недиференційованого гендерного типу так само недиференційовані і стосовно етносу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В результаті проведеного теоретико-емпіричного дослідження гендерно-вікової опосередкованості етнічної ідентичності було з'ясовано наступне: етнічна ідентичність є складовою соціальної ідентичності, та є уявленням людини про себе, як члена певної етнічної групи, з ціннісно-емоційним ставленням до різних етносів. Така ідентичність може формуватись шляхом наслідування, примусу або усвідомленого вибору. Гендерна ідентичність є суб'єктивним переживанням особистістю статевої ролі, яке формується під впливом багатьох чинників, в тому числі і культурного. Підлітковий та юнацький періоди відрізняються рядом особливостей у розвитку особистості, її гендерної, етнічної ідентичностей. Емпірично доведено, що по-

казник виразності когнітивного компоненту етнічної ідентичності більше виражений у представників юнацького віку, адже саме в цей період, на відміну від підліткового, характеризується вмотивованим вибором етнічної приналежності.

Визначено достовірні відмінності між респондентами підліткового і юнацького віку за показником етнічного фанатизму: у студентів він вищий. Загалом же прослідковується тенденція, відповідно до якої підлітки схильні до прояву «полярних» типів етнічної ідентичності (гіпо-, гіперідентичність). В юнацькому віці переважають показники норми етнічної ідентичності. Визначено, що типи етнічної ідентичності у респондентів з різними типами статево-рольової поведінки достовірно відрізняються. Особливо виражені відмінності у осіб маскулінного та недиференційованим типами.

Водночас проведене емпіричне дослідження не розкриває повністю окреслену проблематику та потребує подальших вивчень. Зокрема цікавим є вивчення регіонального розподілу проявів етнічної та національної ідентичності в гендерному аспекті.

Список використаних джерел

1. Байбурин А.К. Этнические стереотипы мужского и женского поведения / А.К. Байбурин, И.С. Кон. – СПб.: Наука, 1991. – 320 с.
2. Белинская Е.П. Этническая социализация подростка / Е.П. Белинская, Т.Г. Стефаненко. – Воронеж.: НПО «МОДЭК», 2011. – 270 с.
3. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие / Т.В. Бендас. – СПб.: Питер, 2006. – 431 с.
4. Говорун Т.В. Гендерна психологія: Навчальний посібник / Т.В. Говорун, О.М. Кікінежді. – К.: Видавничий центр «Академія», 2010. – 308 с.
5. Мандель Б.Р. Этнопсихология: учебное пособие / Б.Р. Мандель. – 2-е изд., стер. – М.: Флинта, 2014. – 156 с.
6. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т.Г. Стефаненко. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 368 с.
7. Формування національної ідентичності учнівської молоді засобами суспільствознавчих дисциплін: науково-методичні матеріали / А.М. Старева, Н.А. Сторчак, О.М. Караульна, Д.Л. Десятов, О.В. Волос. – Миколаїв: ОІППО, 2015. – 711 с.
8. Хотинец В.Ю. Этническое самосознание / В.Ю. Хотинец. – СПб., 2000. – 235 с.

Транслітераційний переклад списку використаних джерел

1. Bayburin A.K. Etnicheskie stereotipyi muzhskogo i zhenskogo povedeniya / A.K. Bayburin, I.S. Kon. – SPb.: Nauka, 1991. – 320 s.
2. Belinskaya E.P. Etnicheskaya sotsializatsiya podrostka / E.P. Belinskaya, T.G. Stefanenko. – Voronezh.: NPO «MODEK», 2011. – 270 s.
3. Bendas T.V. Gendernaya psihologiya: Uchebnoe posobie / T.V. Bendas. – SPb.: Piter, 2006. – 431 s.
4. Govorun T.V. Genderna psihologiya: Navchalniy posibnik / T.V. Govorun, O.M. KikinezhdI. – K.: Vidavnicхий tsestr «AkademIya», 2010. – 308 s.

5. Mandel B.R. Etnopsihologiya: uchebnoe posobie / B.R. Mandel. – 2–e izd., ster. – M.: Flinta, 2014. – 156 s.
6. Stefanenko T.G. Etnopsihologiya: Uchebnik dlya vuzov / T.G. Stefanenko. – 4–e izd., ispr. i dop. – M.: Aspekt Press, 2009. – 368 s.
7. Formuvannya natsionalnoyi Identichnosti uchnivskoyi molodi zasobami suspilstvoznavchih distsiplin: naukovo–metodichni materialy / A.M. StarEva, N.A. Storchak, O.M. Karaulna, D.L. Desyatov, O.V. Volos. – MikolaYiv: OIPPO, 2015. – 711 s.
8. Hotinets V.Yu. Etnicheskoe samosoznanie / V.Yu. Hotinets. – Spb., 2000. – 235 s.

Гирченко О.Л. Гендерно-возрастная опосредованность этнической идентичности

В статье раскрыто актуальную проблему этнической идентичности в гендерных проявлениях. Этническая идентичность понятийно и содержательно взаимосвязана с феноменами национальной идентичности, этнического самосознания, этничности. Рассмотренное понятие этнической идентичности имеет большое количество трактовок. Соответственно наиболее распространенному она является составной социальной идентичности личности. Изучено, что этническая идентичность имеет собственные механизмы формирования, такие как наследование, наказательный и свободный выбор. Проанализировано возрастную динамику этнической идентичности и взаимосвязь её с гендерной ролью. Установлено, что типы этнической идентичности у респондентов с разными типами поло-ролевого поведения имеют достоверные отличия. Особенно выражены отличия у лиц с маскулинным и недифференцированным типами.

Ключевые слова: *гендер, этническая идентичность, индивидуально-типологические особенности, нация, народ, этнос.*

Hirchenko O. Gender and age mediation of ethnic identity

The article highlights the actual ethnic identity problem in gender manifestation. Ethnic identity and conceptually meaningful phenomena are linked with national identity, ethnic identity, ethnicity. Considered the notion of ethnic identity with a meaningful interpretations. According to the most common, it is a part of person social identity. Studied, that ethnic identity has its own formation mechanisms, such as inheritance, coercion and free choice. Analyzed the age dynamics of ethnic identity and relationship of gender and certain psychological phenomenon. Empirically proved that the expression mark of cognitive component of ethnic identity is more expressed among representatives of youth, because during this period, unlike the teens, it is characterized by the motivated ethnicity choice.

Determined the significant differences between respondents of adolescent and youth in terms of ethnic bigotry: the students' is higher. In general, the trend is evident, according to which teenagers tend to exercise «polar» types of ethnic identity (hypo-, hiper-identity). In adolescence are prevailing normal ethnic identity indexes. It was determined that the types of ethnic identity of the respondents with different types of gender-role behavior significantly different. Particularly marked the differences of masculine and undifferentiated types of individuals.

Keywords: *gender, ethnic identity, individually-typological features, nation, folk, ethnic group.*